

УДК: 159. 923.22

© Панфілова Г.Б., 2011 р.

Г.Б. Панфілова

Національний університет
ім. В.Н. Каразіна, м. Харків

ДИНАМІКА Я-КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТІВ В УСКЛАДНЕНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ

У статті представлені результати дослідження динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях на прикладі екзаменаційної сесії. Визначені основні особливості динаміки самовідношення, самооцінки, самоописів, сприйняття себе в часі і просторі життєвих подій, самооцінки невротичних проявів в структурі Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації.

Ключові слова: Я-концепція, самовідношення, особистість, ускладнена життєва ситуація.

Г.Б. Панфилова

ДИНАМИКА Я-КОНЦЕПЦИИ СТУДЕНТОВ В УСЛОЖНЕННЫХ ЖИЗНЕННЫХ СИТУАЦИЯХ

В статье представлены результаты исследования динамики Я-концепции студентов в усложненных жизненных ситуациях на примере экзаменационной сессии. Определены основные особенности динамики самоотношения, самооценки, самоописаний, восприятия себя во времени и пространстве жизненных событий, самооценки невротических проявлений в структуре Я-концепции студентов в усложненной жизненной ситуации.

Ключевые слова: Я-концепция, самоотношение, личность, усложненная жизненная ситуация.

G.B. Panfilova

The dynamics of the I-conception of the students in complicated everyday situations

In article results of research of dynamics of the I-conception of the students in complicated everyday situations by the example of examinations. The basic features of the dynamics of the I-conception of students of different **sex, age**, efficiency in study and acquired specialities in a complicated everyday situation are defined.

Key words: I-conception, personality, complicated everyday situation.

Актуальність теми. У наш час суспільно-історичних потрясінь, політичних змін, екологічно несприятливого стану довкілля, затяжної економічної кризи, ломки колишнього устрою життя і переоцінки цінностей, величезного інформаційного потоку число складних ситуацій значно зросло. Одним з чинників, що мають особливе значення в процесі підтримки психологічного благополуччя людини в складних життєвих ситуаціях, є уявлення людини про себе, її Я-концепція.

Дослідженість проблеми. Проблемі Я-концепції, уявленню людини про себе в психології присвячена величезна кількість досліджень як вітчизняними, так і зарубіжними авторами. Питання про складну, рівневу будову даного феномену, його процесуальну розгорнутість, структуру і функції розглянуто у багатьох роботах. У сучасній науці цей феномен вивчається в контексті психології особистості (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, О.Є.Гуменюк, О.М.Леонт'єв, С.Л.Рубінштейн, В.В.Столін, П.Р.Чамата, І.І.Чеснокова, О.В.Шорохова), пов'язаний з вивченням самооцінки, самовідношення, рівня домагань, сприйняття іншої людини (Н.Е.Анкудінова, А.І.Ліпкіна, В.С.Магун, В.В.Сафін, О.О.Бодальов, С.Р.Пантїлєєв), статевої ролі особистості (О.С.Кочарян), соціально-психічної і психофізіологічної адаптації (А.А.Налчаджян, Б.Ф.Березін), в концепціях свідомості (М.Мамардашвілі, В.Минів, Ю.М.Швалб), несвідомого (С.Гроф), змінених станів свідомості (Ч.Тарт), творчих процесів (Г.Сельє, А.А. Налчаджян), девіантної поведінки (Ю. Васильєва, Л.Б.Філонов). Особливе значення надається проблемі уявлення людини про себе в роботах з вивчення психологічних механізмів впливу (Р.Чалдіні), заздрості (Д.Муздибаєв). Існує низка філософських і філософсько-психологічних досліджень, пов'язаних з проблемами відповідальності, вибору, моральної самосвідомості, моральної зрілості (Л.І. Анциферова, О.Г.Дробницький, Д.Муздибаєв, О.Г.Спіркін, А.І.Титаренко). У роботах І.С.Кона синтезуються дані з психології, історії, етнографії, що дозволяє по-новому поглянути на проблему людського «Я». З'явилися також дослідження, пов'язані з вивченням рівневої будови психологічного захисту, з його спрямованістю на збереження цілісності «Я» суб'єкта (Л.Г.Петухова, М.Л.Светашева, Т.С.Яценко).

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень уявлень людини про себе невивченим залишається питання динаміки Я-концепції в ускладнених життєвих ситуаціях. Недостатня представленість в психології відомостей про зміни в Я-концепції в ускладнених життєвих ситуаціях обумовлює актуальність зазначеної проблеми.

Мета статті – визначення загальних характеристик динаміки Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях.

Методика. Дослідження проводилось із студентами і курсантами першого і четвертого курсів технічних і юридичних спеціальностей Академії митної служби України (м. Дніпропетровськ). У дослідженні взяли участь 264 особи.

Дослідження Я-концепції студентів проводилося з урахуванням 4 етапів розвитку ускладненої життєвої ситуації. На першому етапі розвитку ускладненої ситуації вивчались особливості Я-концепції студентів в нормальних умовах, задовго до екзаменаційної сесії, на початку навчального року, коли студенти ще не зорієнтовані на сесію. На другому етапі розвитку ускладненої ситуації досліджено особливості Я-концепції студентів в ускладненій життєвій ситуації безпосередньо перед першим іспитом екзаменаційної сесії, коли студенти максимально напружені, схвильовані, переживають ускладнену ситуацію. На третьому етапі розвитку ускладненої ситуації вивчалися особливості Я-концепції молодих людей в ускладненій життєвій ситуації відразу після останнього іспиту екзаменаційної сесії. На четвертому етапі розвитку ускладненої ситуації досліджено особливості Я-концепції студентів в звичайних умовах початку наступного учбового семестру, в період адаптації студентів і курсантів до результатів зимової екзаменаційної сесії, відповідно, до свого «нового» статусу успішного або неуспішного студента залежно від результатів сесії.

Таким чином, студенти і курсанти тестувалися чотири рази одним і тим же набором методик: методика дослідження самовідношення С. Р. Пантілєєва [3], [4], самооцінка Дембо-Рубінштейн (модифікований варіант) [5], проєктивна методика "Хто Я?" [1], самооцінка невротичних проявів Л.І. Вассермана, методика "Психологічна автобіографія" О.Ю. Коржової [2].

Тестування займало приблизно 40 хвилин. Після закінчення тестування бажаним досліджуваним були надані психологічні консультації.

Результати дослідження та їх обговорення. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях характеризується рядом загальних

особливостей, що є універсальними, прояв яких не залежить від статі, віку, успішності навчання і спеціальності, що набувається.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що Я-концепція студентів в ускладнених життєвих ситуаціях змінюється залежно від етапу розвитку ускладненої ситуації. Такі зміни відбуваються в самовідношенні (таблиця 1): показник 1 «відкритість» зростає безпосередньо перед іспитами і відразу після них, показник 2 «самовпевненість» підвищується в цілому і особливо зростає безпосередньо перед іспитами і відразу після них, показник 3 «самокерівництво» значно підвищується безпосередньо перед іспитами і трохи знижується відразу після них, показник 4 значно зростає безпосередньо перед іспитами і відразу після них залишається таким же високим, показник 5 «самоцінність» підвищується безпосередньо перед іспитами і ще більше зростає відразу після них, а показник 8 «внутрішня конфліктність» знижується як в цілому, так і безпосередньо перед іспитами і відразу після них, показник 9 «самозвинувачення» знижується безпосередньо перед іспитами, знову підвищується після них і далі значно знижується в нормальних умовах після сесії.

Таблиця 1

Динаміка самовідношення в залежності від етапу ускладненої ситуації

Показники	F	p	1. Нормальні умови до сесії	2. Перед першим іспитом	3. Після останнього іспиту	4. Нормальні умови після сесії
Відкритість	2,27	-	5,8	6,0	6,1	5,8
Самовпевненість	3,96	0,008	6,7	7,2	7,2	7,0
Самокерівництво	3,18	0,02	6,2	6,7	6,5	6,3
Відображене самовідношення	2,21	-	6,2	6,6	6,6	6,3
Самоцінність	2,91	0,03	6,9	7,1	7,4	7,0
Самоприйняття	0,29	-	6,4	6,5	6,6	6,5
Самоприхильність	0,41	-	6,1	6,2	6,2	6,0
Внутрішня конфліктність	6,35	0,0003	5,0	4,8	4,8	4,3
Самозвинувачення	2,11	-	5,1	4,8	5,1	4,6

В самооцінці студентів в ускладнених життєвих ситуаціях також відбуваються зміни (таблиця 2). В цілому за всіма характеристиками самооцінка значно зростає в післясесійний період порівняно з досесійним; також для характеристик самооцінки «щасливий», «здоровий», «упевнений», «розумний» характерне падіння безпосередньо перед іспитами і значне підвищення відразу після них.

Таблиця 2

Динаміка самооцінки в залежності від етапу ускладненої ситуації

Показники	F	p	1. Нормальні умови до сесії	2. Перед першим іспитом	3. Після останнього іспиту	4. Нормальні умови після сесії
Щасливий	4,23*	0,006	69,5	65,5	72,1	71,7
Здоровий	1,63	-	70,4	68,3	71,0	72,5
Вродливий	1,87	-	67,1	67,1	68,5	71,4
Успішний	4,50*	0,004	63,8	64,3	68,5	69,7
Впевнений	2,95*	0,03	68,6	65,7	70,8	71,7
Умний	2,84*	0,04	68,4	67,7	71,5	72,3

Таблиця 3

Динаміка самоописів в залежності від етапу ускладненої ситуації

	1	2	3	4	χ^2	p
Загальнолюдська	19	22	18	20	3,76	-
Національна	7	5	4	8	8,59*	0,03
Регіональна	1	1	2	1	2,47	
Релігійна	0	0	1	0	-	-
Статева	13	12	15	14	4,20	-
Сімейна	17	24	20	19	8,68	0,03
Міжособистісна	17	11	15	14	4,96	-
Професійна	26	25	25	24	0,87	-

В ускладнених життєвих ситуаціях відбуваються зміни в самоописах студентів. До найбільш рідких видів ідентифікації слід віднести національну (6%), релігійну (1%), регіональну (1%). Міжособистісна та статева ідентифікації займають по 14% від загальної кількості зазначених досліджуваними видів

ідентифікацій. Найбільш розповсюдженими є професійна ідентифікація (25%), загальнолюдська (20%), сімейна (20%).

В ускладнених життєвих ситуаціях відбуваються зміни в самоописах студентів (таблиця 3). Слід відзначити, що в ускладненій ситуації безпосередньо перед іспитами зростає загальнолюдська ідентифікація, але одразу після іспитів знову знижується; також зростає сімейна ідентифікація безпосередньо перед іспитами, але знижується одразу після сесії. Знижується перед іспитами національна та міжособистісна ідентифікації.

Таблиця 4

Динаміка психологічної автобіографії в залежності від етапу ускладненої ситуації

Показники	F	p	1. Нормальні умови до сесії	2. Перед першим іспитом	3. Після останнього іспиту	4. Нормальні умови після сесії
Кількість минулих радісних	40,96	0,0001	4,3	2,7	2,7	3,7
Кількість минулих сумних	20,36	0,0001	1,2	0,6	0,6	0,7
Кількість майбутніх радісних	36,89	0,0001	3,2	1,9	2,1	2,6
Кількість майбутніх сумних	9,81	0,0001	0,6	0,5	0,4	0,3
Кількість радісних	55,07	0,0001	7,5	4,5	4,7	6,2
Кількість сумних	20,67	0,0001	1,8	1,1	1,0	1,0
Кількість минулих	55,87	0,0001	5,5	3,3	3,2	4,4
Кількість майбутніх	39,63	0,0001	3,8	2,4	2,4	2,9
Вага минулих радісних	37,93	0,0001	18,5	11,7	11,5	15,9
Вага минулих сумних	17,02	0,0001	4,3	2,1	2,3	2,6
Вага майбутніх радісних	22,95	0,0001	14,1	8,3	9,8	11,3
Вага майбутніх сумних	5,08	,002	2,0	1,8	1,3	1,1
Вага радісних	40,97	0,0001	32,6	20,0	21,0	27,1
Вага сумних	15,37	0,0001	6,3	3,9	3,6	3,6
Вага минулих	49,85	0,0001	22,8	13,8	13,6	18,4
Вага майбутніх	24,08	0,0001	16,1	10,0	11,0	12,3
Подій усього	63,36	0,0001	9,3	5,7	5,7	7,3
Загальна вага	48,06	0,0001	38,9	23,8	24,6	30,8

Таким чином в гострий період - безпосередньо перед іспитами – для студентів набувають значення загальнолюдські та сімейні цінності, стабільно високе значення надається професії, але зменшується значення національної та міжособистісної ідентифікації.

В ускладнених життєвих ситуаціях відбуваються зміни в сприйнятті себе в часі і просторі життєвих подій (таблиця 4): простежується загальна закономірність для кількості і ваги подій радісних і сумних, минулого і майбутнього, що виражається в зменшенні їх кількості і оцінки безпосередньо до і після іспиту. Так, в ускладненій ситуації студенти більше сконцентровані на минулих подіях (причому минулих радісних подіях), і не орієнтовані на майбутні події. Таким чином, в ускладнених життєвих ситуаціях, особливо в гострий період, студенти зосереджені на переживанні значущих подій і обмежені рамками ускладненої ситуації.

В ускладнених життєвих ситуаціях відбуваються зміни в самооцінці невротичних проявів, а саме – відбувається зниження самооцінки невротичних проявів в залежності від етапу ускладненої ситуації (таблиця 5).

Таблиця 5

**Динаміка самооцінки невротичних проявів в залежності від етапу
ускладненої ситуації**

	F	p	1. Нормальні умови до сесії	2. Перед першим іспитом	3. Після останнього іспиту	4. Нормальні умови після сесії
Невротизація	7,72	0,0001	15,1	13,1	12,9	12,1

Незмінними в складній ситуації залишаються наступні аспекти в структурі Я-концепції студентів. У самоставленні молодих людей в складній ситуації практично незмінними залишаються показник 6 «самоприйняття» і показник 7 «самоприв'язаність».

Не падають безпосередньо перед іспитами, але в цілому підвищуються такі характеристики самооцінки, як «красивий» і «успішний».

Висновки. Встановлено, що Я-концепція студентів в ускладнених життєвих ситуаціях змінюється залежно від етапу розвитку ускладненої ситуації. Такі зміни відбуваються в самостваленні, в самооцінці, самоідентифікації, сприйнятті себе в часі і просторі життєвих подій, самооцінці невротичних проявів. Таким чином, Я-концепція особистості має як динамічні, так і постійні складові, що не змінюються в ускладненій життєвій ситуації. Динаміка Я-концепції студентів в ускладнених життєвих ситуаціях характеризується рядом загальних особливостей, що є універсальними, прояв яких не залежить від статі, віку, успішності навчання і спеціальності, що набувається. Встановлено, що зміни Я-концепції молодих людей відбуваються гетерохронно.

Подальший напрямок дослідження полягає у вивченні динаміки Я-концепції студентів різної статі, віку, успішності навчання і спеціальності, що набувається, а також у вивченні Я-концепції особистості в інших складних ситуаціях, наприклад, в ситуації радості, успіху.

Список літератури

1. Васильєва Ю.А. Особенности смысловой сферы личности при нарушениях социальной регуляции поведения // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18. – №2. – С. 58-78.
2. Коржова Е.Ю. Методика "Психологическая автобиография" в психодиагностике жизненных ситуаций: Методическое пособие / Под ред. Л.Ф. Бурлачука. – К.: МАУП, 1994. – 109 с.
3. Пантеев С.Р. Методика исследования самоотношения. – М.: Смысл, 1993. – 32 с.
4. Пантеев С.Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 110 с.
5. Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике. (Практическое руководство). – М.: Апрель-Пресс, Изд-во Института Психотерапии, 2004. – 224 с.